

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΓΝΩΣΤΙΚΗ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ-ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΩΝ ΔΙΑΤΑΡΑΧΩΝ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

15

Δημήτριος Σαρρής, Βασιλική Γιαννούλη, Παναγούλα Παπαδημητροπούλου

Γνωστική προσέγγιση	15
---------------------------	----

Ψυχαναλυτική προσέγγιση: Σωματικό σχήμα και εικόνα του σώματος	17
--	----

Εξέλιξη του παιδικού σχεδίου και της εικόνας του σώματος του παιδιού μέσα από το στάδιο του καθρέφτη	19
---	----

Προβληματική δόμηση της εικόνας του σώματος στο παιδί με αναπτυξιακές-μαθησιακές διαταραχές	21
--	----

Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες	22
------------------------------------	----

Παράγοντες και χαρακτηριστικά των ειδικών μαθησιακών δυσκολιών	25
--	----

- Δυσλεξία	28
------------------	----

- Δυσγραφία	28
-------------------	----

- Δυσαριθμησία	31
----------------------	----

- Διαταραχές ομιλίας και γλώσσας	34
--	----

- Δυσκολίες μνήμης	34
--------------------------	----

- Χρονο-χωροταξικές δυσκολίες	34
-------------------------------------	----

- Προβλήματα οπτικοκινητικού συντονισμού	35
--	----

- Αργή ταχύτητα επεξεργασίας δεδομένων	35
--	----

- Εκτελεστική λειτουργία	35
--------------------------------	----

- Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής - Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ)	35
---	----

Γενικά χαρακτηριστικά των ατόμων με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες	36
--	----

Τρόποι μάθησης των μαθητών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες	36
--	----

Στρατηγικές μάθησης σε παιδιά με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες	38
---	----

Ειδικές μαθησιακές δυσκολίες και παιδικό σχέδιο	39
---	----

Εμπειρικό μέρος	43
-----------------------	----

Μεθοδολογία της έρευνας	43
– Στόχοι, ερευνητικά ερωτήματα και ερευνητικές υποθέσεις	43
– Διαδικασία και συμμετέχοντες	43
– Ερευνητικά εργαλεία	45
Αποτελέσματα	45
– Ανάλυση των δεδομένων	45
Συζήτηση	53
Βιβλιογραφικές αναφορές	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΑΤΑΡΑΧΗ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Δημήτριος Σαρρής, Χαρίλαος Κ. Ζάραγκας	65
--	----

Θεωρητικό μέρος	65
Ιστορική αναδρομή	66
Διαγνωστικά κριτήρια της ΔΦΑ	69
Γενικά χαρακτηριστικά της ΔΦΑ	70
Θεραπεία και τρόποι αντιμετώπισης της ΔΦΑ	71
Παράγοντες που αυξάνουν τον κίνδυνο εμφάνισης της ΔΦΑ	73
ΔΦΑ και σχολικός εκφοβισμός	75
Παιδικό σχέδιο και ΔΦΑ	77
Ερευνητικό μέρος	80
Δείγμα	81
Μεθοδολογία	81
Υλικά	82
Ερευνητικά ερωτήματα	82
Ανάλυση	83
Συμπερασματικά	89
Βιβλιογραφικές αναφορές	90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΨΥΧΟΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΟ ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑ:

Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ GOODENOUGH-HARRIS DRAWING TEST ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΣΕ 30 ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Βικτωρία Ζακοπούλου, Ελένη Μαυρογένη, Δημήτριος Σαρρής	103
--	-----

Η έννοια της κινητικότητας	103
Αδρή κινητικότητα	105

Λεπτή κινητικότητα	106
Ιεράρχηση της κίνησης	107
Κινητικότητα μέσω νευρικού συστήματος	107
Κινητικότητα μέσω αισθήσεων	107
Ψυχοκινητικότητα	108
Κοινωνική κινητικότητα	108
Ψυχοκινητικότητα	108
Σωματικό σχήμα	110
Δόμηση του χώρου	113
Χρονικός προσανατολισμός	114
Αμφιπλευρική	115
Ψυχοκινητική και γνωστική ανάπτυξη	118
Παιδικό ιχνογράφημα	119
Παρουσίαση του τεστ Goodenough	125
Εμπειρική έρευνα	128
Περιγραφή	128
Ανάλυση δεδομένων – Συζήτηση	129
Τεστ Goodenough: Φύλλα εργασίας/ζωγραφίες των συμμετεχόντων	137
Βιβλιογραφικές αναφορές	167

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΓΡΑΦΟΚΙΝΗΤΙΚΗ ΔΕΞΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ ΚΙΝΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ

Χαρίλαος Κ. Ζάραγκας	179
Εισαγωγή	179
Κινητική ανάπτυξη: ορισμός	182
Ιστορική προσέγγιση της μελέτης για την κινητική ανάπτυξη	184
Θεωρητικές προσεγγίσεις της κινητικής συμπεριφοράς	184
Θεωρία επεξεργασίας της πληροφορίας	185
Οικολογική προσέγγιση	188
Προσέγγιση των δυναμικών συστημάτων	189
Βρεφική κινητική ανάπτυξη	190
Κινητικές δεξιότητες και φυσική κατάσταση	193
Κινητικές δεξιότητες	193
Ταξινόμηση κινητικών δεξιοτήτων	195
Στάδια κατάκτησης κινητικών δεξιοτήτων.....	195
Φυσική κατάσταση (υγείας, απόδοσης)	196
Λεπτή κινητικότητα και γραφοκινητική.....	196

Λεπτή κινητική ανάπτυξη και δεξιότητα γραφής (γραφοκινητική)	196
Χαρακτηριστικά της λεπτής κινητικότητας στη νηπιακή ηλικία	198
Παράγοντες σύνθεσης γραφοκινητικής δεξιότητας	
και αντίστοιχες αδυναμίες	201
Λαβές πιασίματος	201
Αναπτυξιακές διαταραχές κινητικού συντονισμού	203
Ορισμός – περιγραφή	203
Αιτίες των διαταραχών κινητικού συντονισμού	208
Έλεγχος των αναπτυξιακών διαταραχών κινητικού συντονισμού	211
Εμπειρική έρευνα για την αξιολόγηση της κινητικής ανάπτυξης	
και των διαταραχών κινητικού συντονισμού	212
Σκοπός, σημασία και όρια της έρευνας	214
Εννοιολογικοί ορισμοί	215
Δείγμα της έρευνας	216
Εργαλείο μέτρησης του κινητικού συντονισμού	217
Αποτελέσματα	218
Συμπεράσματα, συζήτηση, προτάσεις	222
Βιβλιογραφικές αναφορές	224
 Ευρετήριο όρων	 235
Ευρετήριο ονομάτων	237

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν βιβλίο πραγματεύεται τον ρόλο του παιδικού σχεδίου και της ψυχοκινητικότητας παιδιών με και χωρίς τυπική ανάπτυξη. Σκοπός της συγγραφής του ήταν η διασάφηση αυτών των όρων και η διαφώτιση του πεδίου που αφορά το παιδικό σχέδιο και την ψυχοκινητικότητα των παιδιών με και χωρίς τυπική ανάπτυξη. Η θεωρητική τεκμηρίωση των κεφαλαίων συνοδεύεται από ερευνητικό μέρος και η παρουσίαση των θεμάτων που πραγματεύεται το βιβλίο γίνεται με εύληπτο τρόπο για τη διευκόλυνση της κατανόησης του περιεχομένου του από όλους όσοι επιθυμούν να διερευνήσουν το συγκεκριμένο πεδίο. Η πρωτοτυπία του παρόντος εγχειρήματος έγκειται στην προσπάθεια ανάδειξης των πραγματευόμενων όρων μέσω του συγκεκριασμού θεωρίας και εφαρμογής της στην πράξη.

Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται τη γνωστική-ψυχαναλυτική προσέγγιση των μαθησιακών αναπτυξιακών διαταραχών διά μέσου του παιδικού σχεδίου. Το παιδικό σχέδιο αποτελεί ένα από τα βασικότερα κριτήρια που χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός για την αξιολόγηση της νοητικής, της συναισθηματικής και της κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρεται ότι η ανθρώπινη εικόνα αποτελεί ένα σταθερό σημείο αναφοράς γιατί το ίδιο το υποκείμενο, προκειμένου να σταθεί στον κόσμο που το περιβάλλει, έχει ανάγκη από ένα βιωμένο σώμα και από ένα ασυνείδητο σώμα. Το σχέδιο του ανθρώπου αποτελεί μια δοκιμασία νοητικής φύσεως, δεδομένου ότι τα άλλα σχέδια, όπως εκείνο της οικογένειας ή του σπιτιού, αναφέρονται στη συναισθηματική ατμόσφαιρα του παιδιού. Όπως όλα τα τεστ, έτσι και το «σχέδιο ανθρώπου» αντικατοπτρίζει τον συμβολικό χαρακτήρα που αναδύεται μέσα από την εκφραστικότητα του παιδιού. Κατά τον Piaget, κάθε στοιχείο της εκφραστικής πραγματικότητας του παιδιού αποτελεί μια νοητική εικόνα και μια συμβολική γλώσσα. Μέσα από τη μίμηση και τη ζωγραφιά το σύμβολο διαφοροποιείται σε σημαίνον και σημαινόμενο, με αποτέλεσμα το σχέδιο να αποτελεί το προείκασμα της μετάβασης από την αρχέγονη μορφή αναπαράστασης της σκέψης στην παραστατική σκέψη. Η μετάβαση στην παραστατική σκέψη, κατά τον Piaget, προϋποθέτει το συμβολικό παιχνίδι, το οποίο επιτρέπει στο τυπικά

αλλά και στο μη τυπικά αναπτυσσόμενο παιδί να αναπλάθει νοερά την πραγματικότητα. Προοδευτικά, το παιδικό σχέδιο (ιχνογράφημα) αρχίζει να οριοθετείται ανάμεσα στο παιχνίδι και στη νοητική εικόνα. Σημαίνουσα σημασία για την κατανόηση του παιδικού σχεδίου, είτε από τον ψυχολόγο είτε από τον ειδικό παιδαγωγό, έχουν τόσο το σωματικό σχήμα όσο και η εικόνα του σώματος, όπως αυτά δομούνται στην κρίσιμη ηλικιακή περίοδο των 4-12 ετών. Σε ό,τι αφορά την ψυχαναλυτική προσέγγιση του παιδικού σχεδίου, η Γαλλίδα ψυχαναλύτρια Françoise Dolto, κάνοντας μνεία στην έννοια «σωματικό σχήμα», υποστηρίζει ότι «το σωματικό σχήμα είναι μια δεδομένη πραγματικότητα, είναι, θα λέγαμε, το σαρκικό μας βίωμα σε επαφή με τον φυσικό κόσμο. Οι εμπειρίες της πραγματικότητας του καθενός μας εξαρτώνται από την ακεραιότητα του οργανισμού μας, από τις παροδικές ή μόνιμες βλάβες του (νευρολογικής, μυϊκής, οστεϊκής φύσεως), αλλά και από τις φυσιολογικές σπλαχνικές, κυκλοφοριακές αισθήσεις μας – τις οποίες ονομάζουμε και κιναισθητικές». Η μη δομημένη εγκατάσταση ενός υγιούς σωματικού σχήματος στο παιδί αντανακλάται σε ένα σχέδιο το οποίο στερείται το φαντασιακό στοιχείο (*imaginaire*), το οποίο φαντασιακό παραπέμπει στη λακανική συμβολική τάξη, δηλαδή σε εκείνο το επίπεδο του ψυχισμού όπου το υποκείμενο εκφέρει (*enonce*), διά μέσου της συμβολικής γλώσσας του σχεδίου, τις μύχιες σκέψεις και συναισθήματά του. Αντίστοιχα, σε μια ψυχαναλυτική προσέγγιση, ο Γάλλος φιλόσοφος, ψυχολόγος και ψυχαναλυτής Jacques Lacan θεωρεί ότι το παιδί συγκροτεί προοδευτικά και αφομοιώνει την εικόνα του σώματός του μέσα από τρεις διαδοχικές φάσεις: (α) Στην πρώτη φάση δεν παρατηρείται διαφοροποίηση του εαυτού του παιδιού από τους άλλους. (β) Στη δεύτερη φάση το παιδί αρχίζει να αποδέχεται την εικόνα του σώματός του και να γίνεται ένα με αυτήν. Για τον Lacan, η μητέρα, οδηγώντας το παιδί μπροστά στον καθρέφτη, έχει τον κρίσιμο ρόλο να το βοηθήσει να αποκτήσει εικόνα για τον εαυτό του παρουσιάζοντας το σημαίνον όνομα του παιδιού, και για να αποφευχθεί το φαινόμενο του διπλού. Για τον Lacan, το παιδί καθρεφτίζεται μέσα στα μάτια της μητέρας του, γίνεται δηλαδή η επιθυμία της μητέρας του, με άλλα λόγια θα αφομοιώσει την έννοια της συμβολοποίησης, ήτοι αυτή η αλληλεπίδραση θα προσδώσει νόημα στη σχέση που αρχίζει να εγκαθίσταται ανάμεσα στο υποκείμενο και στον Άλλο (μητέρα). (γ) Στην τρίτη φάση συντελείται η απαρτίωση του σωματικού σχήματος του υποκειμένου, δηλαδή η κατανόηση από το ίδιο το άτομο της ολότητας του εαυτού του. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια εμπειρική έρευνα που βασικό στόχο έχει τη διερεύνηση των κύριων χαρακτηριστικών του παιδικού σχεδίου σε μαθητές με μαθησιακές και χωρίς μαθησιακές δυσκολίες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη σχέση ανάμεσα στον αυτισμό και στο παιδικό σχέδιο. Ο αυτισμός σχετίζεται με μια πληθώρα ανεπαρκειών στην κοινωνική συμπεριφορά, στην επικοινωνία, σε βασικές λειτουργίες, σε

στερεότυπα. Στο κεφάλαιο αυτό, μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, διαπιστώνεται ότι σημαντικό ρόλο στην ύπαρξη των διαταραχών αυτών παίζει η νευρολογική ανάπτυξη του ατόμου: μια νευρολογική ανάπτυξη που εμφανίζεται κατά τη γέννηση, με τις ανεπάρκειες να μπορούν να διαγνωστούν από την ηλικία των 18 μηνών. Η πορεία των συμπτωμάτων της Διαταραχής στο Φάσμα του Αυτισμού (ΔΦΑ) φαίνεται να διαρκεί διά βίου, καθιστώντας δύσκολη τη ζωή για πολλούς πάσχοντες, αφού θα παραμείνουν εξαρτημένοι από τους οικείους τους. Τα παιδιά με διαταραχή στο φάσμα του αυτισμού εμφανίζουν επίσης καθυστερήσεις στην ανάπτυξη της ικανότητας να αποκωδικοποιούν τις σκέψεις τους αλλά και τα συναισθήματα, τα δικά τους και των άλλων – μια ικανότητα που θεωρείται καθοριστικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γνώσης και η οποία επηρεάζει τη γνωστική τους ενσυναίσθηση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες, πολύ σημαντικές ενδείξεις, ο αυτισμός είναι εν μέρει γενετικός. Επιπλέον, η διαθεσιμότητα ηλεκτρονικών αρχείων και η αύξηση των ποσοστών διάγνωσης παρέχουν συγκλίνουσες αποδείξεις για το ποσοστό της επανεμφάνισης στην οικογένεια. Το θεωρητικό μέρος του κεφαλαίου ακολουθεί έρευνα στην οποία χρησιμοποιείται το τεστ «Draw a person», που βοηθά στην αξιολόγηση των ψυχικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών των παιδιών με διαταραχή στο φάσμα του αυτισμού.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η κινητική ανάπτυξη του ατόμου στις διάφορες φάσεις ανάλογα με τη χρονολογική ηλικία του παιδιού. Η κινητική ανάπτυξη διακρίνεται στα ακόλουθα στάδια: κινητικότητα μέσω νευρικού συστήματος, κινητικότητα μέσω αισθήσεων, ψυχοκινητικότητα, κοινωνική κινητικότητα. Η κινητικότητα μέσω νευρικού συστήματος αφορά την κινητικότητα του παιδιού κατά τη βρεφική ηλικία. Το παιδί σε αυτή τη φάση εκτελεί αυτοματοποιημένες κινήσεις, οι οποίες είναι ακούσιες και αποκαλούνται «αντανακλαστικές». Η αφομοίωση αυτών των αντανακλαστικών κινήσεων αλλά και η μετατροπή τους σε σκόπιμες κινήσεις αποτελούν τομείς στους οποίους επικεντρώνεται η κινητική ανάπτυξη αυτής της περιόδου. Η κινητικότητα μέσω αισθήσεων αφορά την κινητικότητα του παιδιού κυρίως κατά την πρώτη παιδική ηλικία. Τονίζεται η σχέση ανάμεσα στην ικανότητα αντίληψης και στην κινητική δράση του παιδιού. Τη συγκεκριμένη περίοδο η εκδήλωση της κινητικής ενέργειας αντιπροσωπεύει την αντίδραση του παιδιού σε ένα ερέθισμα το οποίο προσλαμβάνει από το περιβάλλον. Η ψυχοκινητικότητα λαμβάνει χώρα κυρίως κατά την προσχολική και τη σχολική ηλικία. Έμφαση δίνεται στην άμεση αλληλεπίδραση σώματος και ψυχής, η οποία επιτρέπει την ανάδειξη μιας σχέσης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην ψυχική και την κινητική ανάπτυξη. Τονίζει επίσης τα γνωστικά μέρη της κίνησης, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για προσχεδιασμένες και ελεγχόμενες κινήσεις. Η κοινωνική κινητικότητα εξαρτάται από προσωπικούς και εξωτερικούς παράγοντες, όπως είναι τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, ο τύπος του

περιβάλλοντος μάθησης και η σχέση με τον δάσκαλο. Η κοινωνική κινητικότητα αφορά τη σχολική ηλικία και περιγράφει τον επικοινωνιακό χαρακτήρα της κίνησης. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου παρουσιάζεται μια πιλοτική έρευνα με το τεστ Goodenough (Ζωγράφισε έναν Άνθρωπο), η οποία βασίζεται στην υπόθεση ότι κάποιες πτυχές του σχεδίου έχουν σχέση με τη νοητική ηλικία και συνεπώς μπορούν να συμβάλλουν στην αξιολόγηση της νοημοσύνης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η έννοια της κινητικής ανάπτυξης. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρύτερα και αναφέρεται στην ανάπτυξη και τη βελτιωμένη λειτουργία των σωματικών κινήσεων – των άνω και κάτω άκρων, των δακτύλων, της γλώσσας και των χειλιών, καθώς και του κορμού. Προτείνεται επίσης ο όρος «ψυχοκινητική ανάπτυξη» επειδή περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνονται οι σωματικές κινήσεις. Ο όρος «ψυχο-» καταδεικνύει ότι οι σωματικές κινήσεις σπάνια εκδηλώνονται αυτόματα και ότι οι μύες κινούν το σώμα μετά από εντολή της αντίληψης, του νοητικού τομέα και της σκέψης, του συναισθήματος και της βούλησης. Οι σωματικές κινήσεις θα πρέπει πάντα να εκλαμβάνονται ως ολιστική έκφραση της ανθρώπινης προσωπικότητας, γι' αυτό και θεωρείται ότι πρέπει να αναδειχθεί η ψυχική αυτή συμμετοχή με τη χρήση του όρου «ψυχοκινητικός». Ακόμη, η ερευνητική ομάδα των γνωστικών ψυχολόγων Bloom, Krathwohl και Masia (1984), μελετώντας την ανθρώπινη συμπεριφορά και χρησιμοποιώντας τη σκοποθεσία της αγωγής, της εκπαίδευσης και της διδακτικής πράξης, διαχώρισε την ψυχή σε τρεις τομείς: τον ψυχοκινητικό, τον κοινωνικο-συναισθηματικό και τον γνωστικό. Από αυτούς δημιουργήθηκαν και αξιοποιούνται τα αναλυτικά προγράμματα, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, όλων των γνωστικών αντικειμένων και σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Το ερευνητικό μέρος είχε στόχο την παρατήρηση, την καταγραφή και την εκτίμηση της κινητικής ανάπτυξης σε παιδιά ηλικίας 4-8 ετών που παρουσίαζαν διαταραχές κινητικού συντονισμού. Ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία MABC – 2nd edition, των Henderson, Sugden και Barnett.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα όλους συνέβαλαν στην υλοποίηση του παρόντος εγχειρήματος. Ειδικότερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εξαίρετους συναδέλφους που με την ευρύτητα των επιστημονικών γνώσεων και της ερευνητικής εμπειρίας τους, την υπομονή και το επιστημονικό τους ήθος βοήθησαν ουσιαστικά στην ολοκλήρωση του πονήματος. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την πολυεπίπεδη στήριξη της όλο αυτό το χρονικό διάστημα. Ευελπιστώ το παρόν βιβλίο να κεντρίσει το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού και να αποτελέσει πεδίο γόνιμου προβληματισμού.